

Зоя Мельнікава (г. Брэст)

ПРАБЛЕМАТЫКА РАМАНА З. БЯДУЛІ “ЯЗЭП КРУШЫНСКІ”:
ПАТЭНЦЫЯЛ МЕТАКАМУНІКАТЫЎНАСЦІ ТВОРА

Гэты раман З. Бядулі – значны твор беларускай літаратуры 30-ых гадоў, але яму, як і іншым таленавітым мастацкім палотнам таго часу, выпаў незайздросны лёс. На сённяшні дзень раман і яго героі маюць мноства супярэчлівых ацэнак, шмат якія уяўляюцца ідэйна і метадалагічна састарэлымі. Многія крытыкі 30-ых гадоў лічылі, што гэты раман прысвечаны надзённай сучаснасці. Перачытваючы гэты твор сёння, нельга не заўважыць, што ён з’яўляецца мастацкім даследаваннем маральна-этычных дэфармацый у грамадстве, якія былі выкліканы станаўленнем аўтарытарных парадкаў на Беларусі ў 30-ыя гады. Працуючы ва ўмовах дыктату ідэалагічна-пільнай крытыкі, асабліва над другой часткай рамана, З. Бядуля намагаўся ўзмацняць яго палітыка-ідэйныя аспекты. Яшчэ ў пачатку 60-ых гадоў мінулага стагоддзя раман ацэньваўся як зброя ў “*класавай барацьбе, у змаганні з кулацтвам, буржуазнымі нацыяналістамі*” (А. Кучар). Рэцыдывы вольгарызатарскай крытыкі і сацыялагітарскай метадалогіі да сённяшніх дзён не дазвалялі ўбачыць заслугі аўтара, удакладніць інтэрпрэтацыю аўтарскай задумы і сістэмы вобразаў. Да галоўных герояў Язэпа Крушынскага і Івана Мятлова, а таксама да “Льва Талстога”, старога Цыпрука Ярэмчыка, яго сына Міколы, братаў Крушынскіх і іншых нельга сёння падыходзіць з сацрэалістычнымі крытэрыямі. Гэта супярэчліва-сінтэтычныя, а дакладней – спецыфічна-функцыянальныя вобразы. Праз іх увасоблены трывожны роздум мастака-гуманіста аб будучыні. І найперш у функцыянальнасці – у выяўленні аўтарскіх адносін да ўзнаўляемых падзей – трэба ацэньваць мэтазгоднасць гэтых вобразаў. Праз іх рэалізуюцца актуальныя для новай сацыякультурнай прасторы пласты зместу: аўтарскае непрыняцце гвалтоўнай калектывізацыі, настойлівай саветызацыі беларускай вёскі, іранічнае і сатырычнае асуджэнне плоймы чыноўнікаў-агіцірнікаў і г. д. Вобразамі герояў-сялян аўтар выяўляе народныя ацэначныя адносіны да новых парадкаў: іронію, сытыру, сарказм, недавер, трывогу, страх, унутранае зацятае супраціўленне сумніўнай будучыні. З. Бядуля таленавіта выканаў важную мастакоўскую задачу – адлюстравалі трагікамічную сацыяльна-псіхалагічную атмасферу ў тагачасным грамадстве, паказаў, як страх перад невядомым новым узрушыў цэлыя слаі грамадства і парадзіў цэлую генерацыю прыстасаванцаў, якія старанна “фарбуюцца” ў рэвалюцыйны колер. Менавіта таму гэты твор побач з “Тутэйшымі” Янкі Купалы, “Запіскамі Самсона Самасуя” Андрэя Мрыя,

“Хто смяецца апошнім” Кандрата Крапівы натуральна ўпісваецца ў сатырычную плынь беларускай літаратуры.

Характарыстыка эпохі і грамадскай атмасферы ў рамане даецца праз успрыманне рознымі героямі. Для багатага на жыццёвы вопыт селяніна Цыпрука Ярэмчыка новае жыццё асацыіруецца з шэрагам “людзей з партфелямі”, якіх ён за апошнія гады нагледзеўся і наслухаўся на сходах. З іроніяй ён успрымае новы тып начальнікаў-партфеляў: “Увесь спрыт іх гутарак, уся моц іх дзеяў звязана з партфелямі ў адно, нібы лапці з аборамаі” (1). *Людзі-партфелі, гарадскія раратаі*, яшчэ і так называе прыезджых выступоўцаў-агіцірнікаў Цыпрук, “з пяці скур вылазяць”, агітуючы сялян за калгасы, пужаючы невядомымі словамі “*матэрыялізма*”, “*лектрафікацыя*”...

Беларуская вёска – галоўная гераіня рамана. З. Бядуля паказаў яе, шматгаласую і працавітую, у пакутлівым роздуме аб будучыні. У гэтым рамане, як і ў многіх творах М. Зарэцкага, К. Чорнага і іншых пісьменнікаў эпохі таталітарызму, выяўляліся найперш гуманістычныя адносіны аўтара да руплівых і дасціпных сялян-вяскоўцаў. Іх псіхалогію, матывацыю паводзін даследуе мастак, імі захапляецца. У творы чуюцца драматычная разнагалосіца таго часу, гучыць мноства самастойных ідэйных галасоў, часта раўназначных. Нярэдка сваё, асабіста выпакутаванае, вострае меркаванне аўтар перадае цераз выказванні нават другарадных герояў. Так вуснамі старога Лейзара даецца трапнае вызначэнне калектывізацыі – “*страшэнны галоп*”, “*свет перакуліўся*”, а Леў Талстой – Мірон Гарбочык называе новыя парадкі “*жалезным венікам*”.

Усё ў рамане пранізана супярэчліvasцю: супярэчлівыя героі, іх словы і справы. З першай да апошняй старонкі адчуваецца ўстаноўка аўтара на адлюстраванне хваравітай супярэчліvasці і парадаксальнасці жыцця. З. Бядуля намагаўся ўбачыць у новай эпосе месца селяніна-працаўніка, але яно было вельмі хісткім, нявызначаным. Трагічна-гвалтоўнае аблічча часу і яго разбуральнае ўздзеянне выяўляецца праз драматызм лёсаў старога Лейзара, Рахмількі, Сухарукага і некаторых іншых. Менавіта вобразы з народа напаяняюць падтэкст рамана глыбінёй, перадаюць драматызм эпохі. У гэтым падтэксце прысутнічае аўтарскі боль за дапушчаныя памылкі, гучыць горкае прароцтва аб маральна-этычных дэфармацыях асобы і грамадства, якое яно не было пачута.

Твор мае багаты патэнцыял метакамунікатыўнасці, які абумоўлены вобразамі-сімваламі, ёмістымі сэнсава-аслегарычнымі ўвасабленнямі, вобразамі-архетыпамі (напрыклад, раздзел “Старыя курганы”). Пры гісторыка-функцыянальным даследаванні рамана вынікова рэалізуецца анталагічная мнагаслойнасць твора, актуалізуецца не ўзняты мінулым

літаратуразнаўствам мастацкі матэрыял, з улікам яго як канкрэтыкі, так і ўмоўнасці. У прыватнасці, ёміста рэалізуюцца, паглыбляючы расшыфроўку сэнсу твора, сімвалічныя вобразы *сустрэчы і дарогі*, метафарызацыя якіх багатая і разнастайная. Намі заўважана, што ў рамане кантрастуюць два падзейныя пласты, два энергетычна-часавыя планы: звыклае народнае жыццё з традыцыйным сялянска-бытавым і працоўным укладам і расшчае, імкліва-дынамічнае новае жыццё, якое выпяняе і разбурае старое. Шэраг масавых сцэн у творы надзвычай трапна адлюстроўваюць драматычную эпоху першай трэці XX стагоддзя (сходы аб калектывізацыі, сутычкі драздоў і дзятлаў і іншыя). Яны часта маюць *містэрыійны і карнавальны характар*, праз іх выяўляюцца народная мудрасць і досціп, натуральны сялянскі недавер да невядомага. У такіх эпізодах паяднаны народныя смех і слёзы, драма і фарс. Так пісьменнік увасабляў свае сумненні і пытанні, якія жылі ў яго душы і сьвядомасці, да перамогшай ідэалогіі і рэчаіснасці. Народ, сцвярджаў у падтэксце З. Бядуля, як свавольнае, але самастойнае дзіця, не паддаецца татальнаму ўнушэнню і замбіраванню. Таму цэлы народ не можа быць бяскрыўднай ахвярай сацыяльна-ідэалагічнага эксперыменту. Жыхары вёскі ў рамане дасціпныя, шчырыя, але разгубленыя перад нязведаным новым жыццём, куды іх настойліва штурхаюць агіцірнікі.

Паказваючы цяжкую працу селяніна і вялікую цану кавалка хлеба, З. Бядуля сцвярджае вечнасць чалавека працы. Бядулеў селянін, як і герой Я. Коласа, вызначаецца рупнасцю, мудрасцю, уменнем радавацца хараству жыцця. Вось як з замілаваннем і спагадай піша З. Бядуля пра жней: “Сакочуць, як куры, шчабечуць, як птушкі. І чаго ім так весела? Напрацаваліся за дзень, а ім хоць бы што – смяюцца, жартуюць. Яны дачырвана накалілі на сонцы рукі... у дзяўчат-жнеек ногі таксама спечаны сонцам: цёмна-бурыя, поўныя, пругкія і нібы знутры набітыя нечым цвёрдым і круглым. А ступні – чорныя. Патрэсканыя ад гразі і ветру, ад хлеўнага гною” (2).

Нягледзячы на тое, што жыццё вымагае ад чалавека цягавітасці, вытрымкі, пераконвае пісьменнік, яно ўсё ж дадзена не толькі на пакуты і згрызоты, але і на радасць. Гэта разумеюць героі З. Бядулі. Так на вяселлі беларуса Рыгора з яўрэйкай Мэрай забываюцца сваркі і непаразуменні. Вясковыя кабеты драздзіхі і дзятліхі, сталыя і маладыя, спяваюць вясельныя песні на стары беларускі лад, дзе “*таварыш жаніх*” і “*таварышка нявеста*” робяцца “*каралём і каралевай*”, “*месяцам і сонцам*”, “*дубам і калінай*”... Такім чынам З. Бядуля сцвярджае, што мяняюцца час і грамадскія варункі, але вечна паважаным будзе працаўнік, хлебароб. У многіх мясцінах рамана аўтар ганаруе звычайнага чалавека працы, яго жыццяздольнасць, разважлівасць, ушаноўвае назапашанае з

часоў мінуўшчыны народнае мастацтва “Сотні гадоў нашых сялян падтрымлівала песня. Песняю Беларусь была адваявана”, – сцвярджае вуснамі аднаго з герояў пісьменнік (3).

Зусім відавочна, што раман “Язэп Крушынскі” – гэта арыгінальны, метафарычны кадраплан супярэчлівай тагачаснай рэчаіснасці. Ён утрымлівае мноства эпізодаў, падзей, вобразаў і нават дэталей-асацыяцый, большасць з якіх сведчаць аб крытычна-ўдумлівым падыходзе мастака да адлюстравання свайго часу. Зусім відавочна, што ў многіх эпізодах аўтар развенчвае ўмоўнасць новай маралі і ідэалогіі, бессэнсоўнасць, калі не згубнасць многіх новых парадкаў.

Думаецца, З. Бядуля не пазбягаў тэндэнцыйнасці. Ён з выключнай мастацкай смеласцю, а часта нават з выклікам, вылучае гэту тэндэнцыйнасць у многіх дэталях і вобразах. Аўтар як бы знарок падкрэсліваў ідэалагічную зададзенасць твора. Але мы сёння, удумліва асэнсаваўшы не толькі тое, што ляжыць на паверхні зместу, можам спасцігнуць аўтарскія адносіны да тагачасных падзей.

Несумненна, што раман “Язэп Крушынскі” – сацыяльна-ідэалагічны, сацыяльна-тэндэнцыйны твор, які быў актуальны для сваёй канкрэтна-гістарычнай эпохі. Але яго канцэптуальнае ядро валодае патэнцыялам інварыянтнасці, і сёння для нас важна, што ён утрымлівае прынцыповую крытыку большасці тагачасных падзей, парадкаў і герояў. Зусім відавочна, што сацыяльна-этычны і маральны ідэал пісьменніка ўвасоблены толькі ў другародных вобразах з народа, бо галоўнага станоўчага, ідэальнага героя З. Бядуля ў тагачасным жыцці не бачыў.

Літаратура

1. Бядуля З. Збор твораў: У 5 т. – Т. 4, с. 9
2. Тамсама, с. 252
3. Тамсама, с. 261

М.У. Мікуліч (г. Гродна)

“МАЕ ВЕРШЫ — ТО ГІМНЫ НАДЗЕЛ...”: ПАЭЗИЯ АЛЕСЯ САЛАГУБА

Мастацкі талент Алеся Салагуба (1906 — 1934) развіваўся ў рэчышчы рамантычнай стылёвай плыні заходнебеларускай паэзіі. Яго творчасць апладнялася ідэямі актыўнага грамадска-сацыяльнага руху,